

TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE SANATIYLA
EYÜPSULTAN
SEMPOZYUMU
V
TEBLİĞLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	88224
Tas. No:	956.141 EYÜ.S

EYÜP BELEDİYESİ
 KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ
 TEL: (0.212) 563 16 65 - 616 00 98
 FAX: (0.212) 616 00 78
 e.mail: kultur@eyup-bld.gov.tr

EYÜP BELEDİYESİ
KÜLTÜR YAYINLARI

17

GENEL YÖNETİM
OSMAN SAK

YAYIN SORUMLUSU
İRFAN ÇALIŞAN

KAPAK VE SAYFA TASARIMI
İLGİ TANITIM

FİLİM
YAY GRAFİK

BASKI
ELMA MATBAACILIK

BASILDIĞI YER
İSTANBUL

BASKI TARİHİ
MAYIS 2002

ISBN
975-93844-1-8

*Eyüpsultan Sempozyumu kitabında kullanılan,
tebliğ sahibine ait olanlar dışındaki görsel malzemeler
Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü arşivine aittir. Kitaptaki
tüm yazıların ve görsel malzemelerin yayın hakkı Eyüp Belediyesi'ne
aittir. Bir başka yerde izinsiz olarak yayınlanamaz ve kullanılamaz.*

EYÜP'DEKİ MEZARTASLARINDA SERVİ AĞACI KÜLTÜ

Prof. Dr. Ayla ERSOY

1949 yılında Yozgat'ta doğdu. 1965 yılında Salihli Lisesi'nden mezun oldu. 1971 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünü bitirdi. 1972-1975 yılları arasında İstanbul Özel Marmara Koleji'nde Sanat Tarihi öğretmenliği yaptı. 1975-1976 yıllarında Adapazarı Ali Dilmen Lisesi'nde çalıştı. 1976-1978 yıllarında İstanbul Orhangazi Lisesi'nde görev yaptı. 1978-1980 yıllarında İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. 1980-1982 yıllarında İstanbul Atatürk Yüksek Öğretmen Okulunda çalıştı. 1982 yılında Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölümünde öğretim görevlisi oldu. 1985 yılında "İstanbul'daki Sekiz Destekli Camilerimizin Gelişimi" konulu teziyle Doktora ünvanı aldı. 1986 yılında M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi bölümünde Sanat Tarihi bilim dalında Yardımcı Doçentliğe atandı. 1989 yılında "Türk Tezhip Sanatı" adlı kitabı yayımlandı. 1992 yılında M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölüm Başkanı Yardımcılığına atandı. 1993 yılında Sanat Tarihi bilim dalında Doçent oldu. 1982-2000 yılları arasında çeşitli sanat dergilerinde makale, eleştiri, söyleşi türünde günümüz Türk sanatı üzerine yazılar yayınlandı. Birçok sanatçı ve sergi kataloglarına sanatçıların üslubu, yapıtları ve sergilerle ilgili yazılar yazdı. 1998 yılında Cumhuriyetimizin 75. yılı kutlama programları içinde "Ardahan'dan Edirne'ye Kültür ve Sanat Etkinliği" projesini arkadaşları ile birlikte gerçekleştirdi. 2000 yılında Profesör oldu. 2001 yılında M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Geleneksel süsleme sanatlarımızda kullanılan motiflerin pek çoğu salt süsleme amacı ile uygulanmamıştır. Günümüzde arkeoloji, antropoloji, sanat tarihi veya halkbilimi araştırmalarında motifi bir süsleme örneği olarak geçiştirmek, bir çok gerçeğin gözden kaçırılmasına sebep olabilir. Uygulamadaki teknik sorunlar sonucu bazı motifler süs işlevi üstlenmiş olsalar bile genelde simgesel iletişim amaçları taşımaktadırlar. Farklı kültürleri izleyerek sürdürülecek bir çalışma, motiflerin tarihsel derinliklerdeki işlevlerinin iletişim gereksinimini sağlayan sembollerden türemiş, karşılıklı anlaşılma amacına yönelik olarak içlerinde gizemli mitler barındıran gizler dünyasının ürünleri olduğu gerçeğini ortaya koyar.⁽¹⁾ Bu bağlamda bazı motifler süs ögesi olmanın ötesinde mistik güçler içerdiğinden estetik boyutları yanı sıra birer tinsel anlam varlığıdır.

İlk çağda değişik uygarlıklarda güneş, ay, yıldız, ateş gibi çeşitli varlıklarla ilgili kültürler yaratıldığı gibi, büyük ormanlara, dağlara ve ağaçlara da çeşitli anlamlar yakıştırılmış, söylenceler yaratılmıştır. Meyvası, yaprakları, kabukları, tahtası, elyafı, renk ve gölgesi ve ateşi doğuran bir kaynak oluşu ile kutsallaştırılan ağaç, giderek kendine özgü bir kült ko-

nusu olmuştur. Güneş ve ateşten farklı görünmesine karşın, ağaç Babil'de güneşi temsil eden bir semboldür. Kökü yukarıda dalları aşağıda tasarlanan "Tuba Ağacı" ile "Güneş" ve onun yeryüzündeki yaşam ve bereketi sağlayan ışınları aynı anlamı içermektedir.⁽²⁾

Hindistan'da ağaç Budha'nın sembolü ve tanrının evidir.⁽³⁾ Hintliler ağaç, taş ve su bulunan mikrokozmos bir merkezde kurban ve adak törenleri sayesinde Tanrı ile iletişim kuracaklarına inanırlar. Kutsal ağaçları kutsal yerlerin sembolü sayarlar. "Plaksha" adını verdikleri incir ağacı en kutsal sayılanıdır. Eski Mısır'da ve Girit adasında da "Sycomore" denilen incir ağacı kutsal olarak tanınırdı. Mısır'da IX. Yüzyıla ait bir Süryani manastırındaki alçı kabartma üzerinde yer alan hayat ağacı motifi bir idol haline getirilerek gösterilmiştir.

Sümerler'de hurma ağacı ile sedr ağacı kutsal ağaçlar arasında yer alır. Onların koruyuculuğuna inanılmaktadır. Türkler İslâm dinini kabul etmeden önce Orta Asya folklorunda ağacı kutsal bir varlık olarak sevmiş, İslâm dini inançları ile bu sevgilerini bağdaştırmışlardır. İslâm'da zeytin, incir, hurma, nar, kayın, meşe ve servi kutsal ağaçlardır. Oğuz Destanında; iki ağacın üzerine bir gece kutsal bir ışık iner, bundan sonra ağaçların birinin göv-

1- Güran Erbek, "Anadolu Motiflerinin Anlamları ve Tanımlama Sorunları", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt, Ankara, 1987, s. 113

2- A.C. Coomarasamy, The Inverted Tree, Quarterly journal of mythic soc., 1938

3- Odette Viennot, Le culte de L'arbre dans L'inde Ancienne, Ars Islamica, Cilt IV., s. 418

Fotoğraf 1-2, Zal Mahmut Paşa haziresi

Fotoğraf 3; Eyüpsultan Camii haziresi

desi şişer, sayılı bir zaman sonra kapı açılarak ağızlarında emziklerle beş erkek çocuk görünür. Çocuklar büyüyünce bu ağaçlardan birinin babaları diğerinin anneleri olduğunu öğrenerek büyük saygı gösterir.

Oğuz Kağan bir gün ava gider. Önünde bir göl, ortasında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda bir kız vardır. Yalnız oturmaktadır. Çok güzel bir kızdır. Gözü gökten daha mavi, saçları ırmak gibi dalgalı, dişleri inci gibidir. Oğuz Kağan onu görünce sever, alır. Günlerden ve gecelerden sonra yarılır ve üç erkek çocuk doğurur. Gök, Dağ, Deniz adını koyarlar.⁽⁴⁾ Ağaçtan doğan çocuklara yeryüzüne ait isimler konmuş olduğu gibi, Oğuz'un bu kızı av sırasında bulması da bereket ile ilgilidir. Ayrıca kovuk dişil bir imgedir. Türkçe'de "Ka" kökü "İçine almayı" gösterir ve bu kökten türetilmiş bir çok isim ve fiil vardır. Bu bakımdan kızın ağaç kovuğundan çıkması tesadüf değildir. Bu bağlamda Türklerin kutsal saydığı ağaçlardan birisi de kayın ağacıdır. Kayın da kadın da aynı kökünden gelmektedir.

Yaradılış efsanelerinde de ağaç kültü vardır. Şamanizm'e ait bir söylence de; "dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil, buna dokuz tane dal bitsin! dedi.

Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun."⁽⁵⁾ Yine Şaman kam kamlarken daima kayın ağacı kullanır. Önce orman içinde dört kayın kazığı yere kakılır ve üzerine çardak kurulur. Altına kurban edilecek at bağlanır. At kanı akıtılmadan kurban edildikten sonra yüzülür, kemikleri kırılmadan etten sıyrılır, kemikleri çardak üzerine serilir, postu ise bir kayın sırgına geçirilip çaprazlama olarak çardağa dayanır. Kamlamada kullanılan bütün ahşap malzemenin kayından yapılması gereklidir.

Türk yaradılış efsanelerinde de ağaçla kadın ilişkisi yaygın bir inanıştır. Uygur efsanesinde Buka kağan'ın dünyaya geldiği Selenge ve Tula ırmaklarının kesiştiği bölgenin birinin adı "Fesuk" (Sibiryaya sediri), diğerinin "Tur" (?) olan iki ağaç vardır. Reşideddin'in Cami'üt-Tevarih'inde; seferde kocası ölen bir kadın, çocuğunu ağaç kovuğunda doğurmuş, Oğuz Kağan da bu çocuğun adını "Kıpçak" (kabucak) koymuştur.⁽⁶⁾ Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Uygurlar'da, Yakutlar'da ve Orta Asya Türkleri'nde ağaçların kozmogoni ve antropogoni açısından çok önemli yerleri vardır. Yaradılış efsaneleri ve evrenin düzeni ile ilgilidir. Kayın, ardıc, karaçam, şaman inancında hayat ağacı yaradılışla, demir ağacı ise kozmogoniyle ilgilidir. Bir inanca göre Şamanların doğuşu bir kartalın çayırdaki çam, gürgen ve kayın ağacı üzerine bıraktığı yumurtalardan çıkarılmıştır.⁽⁷⁾

Antik Yunan mitolojisinde de ağaç tanrıları ve perileri vardır. Ağaçlar tanrıların barınakları sayılır. Örneğin; Roma'da meşe ağacı Jüpiter'in, defne Apollo'nun, zeytin Minerva'nın barındığı yerdir. Dion'un kızı Karya'yı Dionisos ceviz ağacına dönüştürmüş, Zeus'un kızı Helena, çoğu yerde bir ağaç tanrıçası olarak saygı görmüştür.

Irmak tanrısı Peneios'un kızı su perisi Daphne'yi Zeus defne ağacına dönüştürmüştür.

Romalıların ağaç tanrısı "Fagus" da bir kayın ağacıdır.

Kur'an'da Tin Suresi'ne göre; Tin'e yani incire ve zeytune yani zeytine andedilerek insanın en güzel biçimde yaratıldığı söylenmektedir.(Tin s. 1-4) En'am Suresi'nde de; meyvalardan hurma, zeytin, ve nar bahçelerinden ve

4- Sencer Divitcioğlu, Oğuz'dan Selçuklu'ya, İstanbul, 2000, s.31

5- Abdülkadir İnan, Tarihte ve bugün Şamanizm, Türk tarih kurumu, Ankara, 1995, s.156

6- Sencer Divitcioğlu, a.g.e., s.35.

7- Metin And, Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası, Akbank yay. İstanbul, 1998, s.32.

Fotoğraf 5-6, Eyüpsultan Cami haziresi

üst dalları gibi canlılığını uzun süre koruyabilir. Böylece uzun ömürlü bir ağaç olarak mevsimlere bağımlı kalmadan yeşilliğini pul şeklindeki yaprakları ile koruyabilir. Zengin reçine ve bazı kimyasal maddeler ihtiva ettiğinden güzel bir kokuya sahiptir. Dalları sık ve yoğun olduğundan başka ağaçlar gibi rüzgarda kolayca sallanmaz, dış etkilere karşı dayanıklıdır. Havayı temizleyen güzel kokusundan dolayı mezarlık ağacı olarak kullanılmıştır. Mezarlıklara servi ağacı dikme geleneği Osmanlılara Bizanslılardan geçmiştir. Ölülerden çıkan kokuları dağıtmak için bu hoş reçine kokulu ağaçlardan yararlanılmıştır. Servi ağacı dikildiğinde tutarsa o toprağın kutsallığına, tutmaz devrilirse uğursuzluğuna inanılır. Servi ağacı kutsallık kazandırılmış bitkiler arasında oldukça önemli ve anlam yüklü bir ağaçtır. Tasavvuf içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Servinin düzgün ve uzun oluşu Kur'an'daki Arapça "Allah" yazılışının ilk harfi olan "elif"e benzetilmekte ve vahdet-i vücud'un bir işareti olarak kabul edilmektedir. Bu inancın etkisiy-

le Nakşibendi, Kadiri tarikatlarında, namaz seccadelerinde, gülabdanlar, tesbihler üzerinde yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Servi yaşam ve ölüm sembolüdür. Servi ağacının dallarının ışığa doğru yükselişi bir ideal noktaya ulaşma isteğini gösterir. Işık bilgi demektir. Bilgiye yönelme ve birlik sağlamayı işaret eder. Servi ağacının konik biçimi Phallus kültü ile bağlantılı olarak değerlendirilmekte, dal ve yaprakları yoğun oluşu rüzgar karşısında diğer ağaçlar gibi kolayca hareket etmeyişi ağırbaşlılığı, sabırlı olmayı simgelemektedir. Sabır ise İslâm dininin en makbul özelliklerinden birisidir. Bakara suresinde belirtildiği gibi. Servinin uzun ve dik şekli doğruluğu, dürüstlüğü, devamlı yeşil rengi dayanıklılığı ve uzun ömrü, düzgün biçimi güzelliği simgelemektedir.⁽¹¹⁾ Mezarlardaki bu çeşit ağaçlar oraya kutsal bir anlam katmaktadır. Işığı seven bir ağaç olması insanlara da bilimin aydınlığına yönelme konusunda örnek olmaktadır. Servi ağacı tüm bu mistik ve sembolik

11- Seyfi Başkan, "Mezar taşları", Théma Larousse, Milliyet Yay. İstanbul, 1993, s.236.

anlamlarından dolayı Türk süsleme sanatlarında çok kullanılan bir motiftir. Özellikle çeşmeler ve mezar taşları üzerinde üsluplaştırılmış bir şekilde yaşamın ve ölümün bir simgesi olarak yer almaktadır. Servi motifi Eyüp hazirelerinde görülebileceği gibi yalnız olarak kullanıldığı gibi asma dalları ve üzüm salkımları ile de sık sık kullanılmıştır. Gül, sümbül, lale, karanfil, çiçek açmış erik ve badem dalları arasında da Türk ruhunu okşayan güzel görüntüler oluşturmaktadır. Diğer yandan gülün Hz Muhammed'in sembolü, lalenin bir soğandan tek bir çiçek oluşu ile Vahdet-i vücud'un simgesi, uzun dik şekli ile "elif" harfine benzeşiyle "Allah sözcüğünün ilk harfi oluşu gibi diğer çiçek motiflerinin de İslâm inançla kurulan sembolik ilgisi bu tür kompozisyonların tesadüfen değil bilinçli bir seçimin sonucu olarak kullanıldığını göstermektedir.

Kanuni'nin Muhibbi mahlası ile yazdığı divanında, XVI. Yüzyıl Karamemi tezhiplerinde, Sürname-i Vehbi ve Hünername'de, Nakkaş Osman'ın I. Selim'in tahta çıkışını gösteren minyatürde, İstanbul Süleymaniye Camisi tip medresesi kapı tokmağında, Sultan Ahmet camisi çinilerinde, madeni eşyalarda, kalem işlerinde, ağaç işçiliğinde, kumaş, halı ve kilimlerde de yaygın olarak kullanılmıştır.

Geçmiş dönemlerin kültür ve inançları hakkında önemli ipuçları veren tarihi Eyüp mezar taşları sanat tarihi ve kültür tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Devir üslubu bakımından belli dönemlerin süsleme programlarının bu mezar taşları üzerinde de uygulandığı görülmektedir. Mezar taşları üzerine yapılan bu tür süslemeler İslâm öncesi inançların bir uzantısı olarak Türk toplumunda da devam ettirilmiştir.

Kaynakça:

- 1-Güran Erbek, "Anadolu Motiflerinin Anlamları ve Tanımlama Sorunları" **111. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, V. Cilt, Ankara, 1987 s.113
- 2-A.C. Coomarasamy, **The Inverted Tree**, Quarterly Journal of mythic soc., 1938
- 3-Odette Viennot, **L' Culte De L'arbore Dans L'inde Ancienne**, Ars Islamica, Cilt IV., s. 418
- 4- Sencer Dıvıçioğlu, **Oğuz'dan Selçukluya**, İstanbul, 2000, s.31
- 5- Abdülkadir İnan, **Tarihte ve bugün şamanizm**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 15
- 6- Sencer Dıvıçioğlu, **a.g.e.**
- 7- Metin And, **Minyatürlerle Osmanlı , İslam Mitologyası**, Akbank yay. İstanbul, 1998, s. 32
- 8- Cevat Çulpan, **Serviler I**, İstanbul, 1961, s. 36
- 9- Celal Esat Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, Cilt IV., İstanbul, 1983, s. 1779
- 10- Cevat Çulpan, **a.g.e.**
- 11- Seyfi Başkan, "Mezar Taşları" **Théma Larousse**, Millyet Yay. İstanbul, 1993, s. 236

Fotoğraf 7, Sokullu Mehmet Paşa Çeşmesi arkası

Fotoğraf 8, Nakkaş Hasan Paşa haziresi